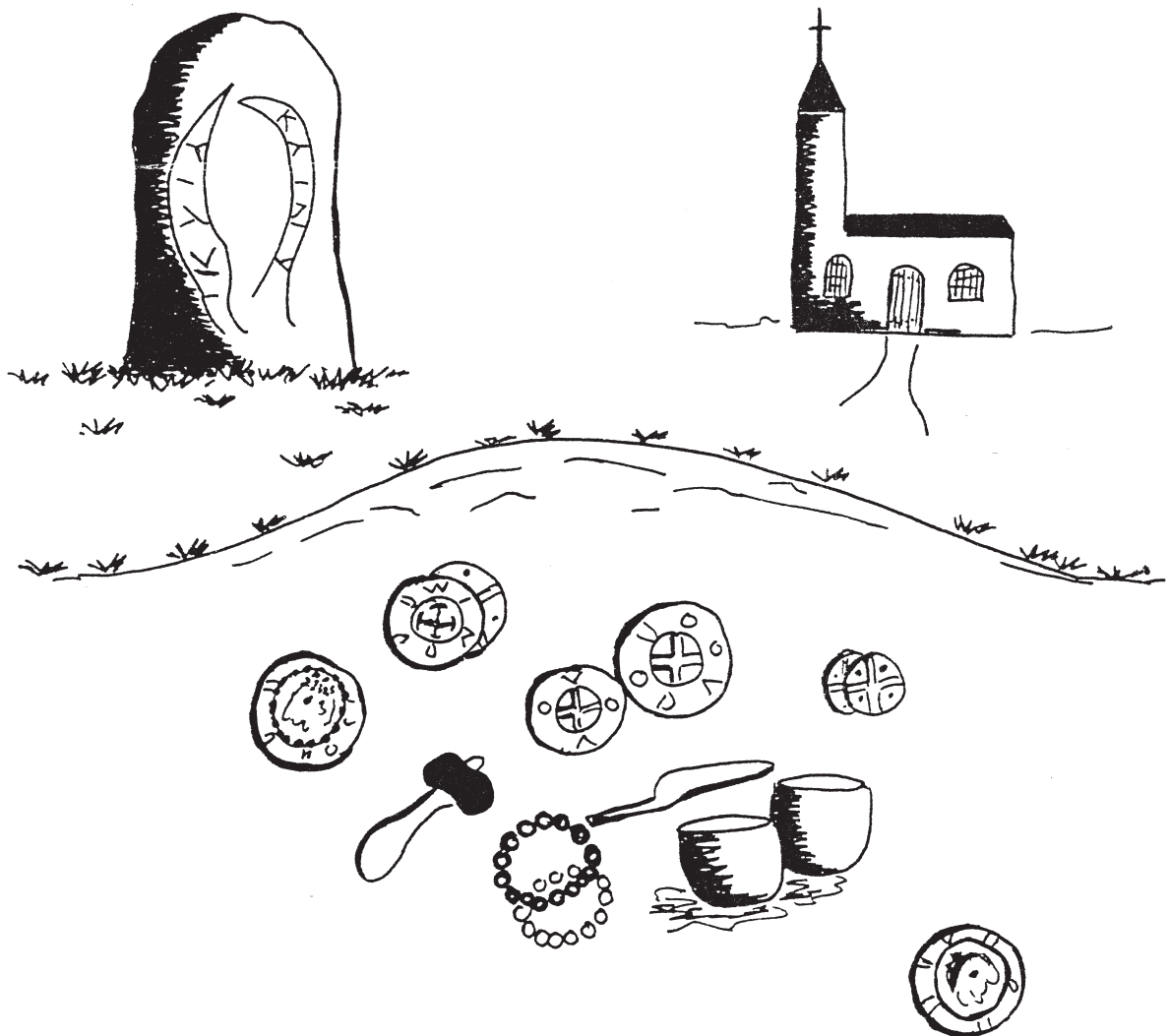

VIKINGATIDA MYNT I GRAVAR

Ett försök att belysa kristnandeprocessen på Gotland och
i Mälardalen utifrån ett numismatiskt perspektiv.

MAGISTERUPPSATS I ARKEOLOGI
JANETT LINDSTEDT
VÅRTERMINEN 1997
STOCKHOLMS UNIVERSITET
HANDLEDARE KENNETH JONSSON

KJ

This paper deals with coins from the Viking Age found in graves in Mälardalen and on Gotland. The grave finds are used to illustrate the process of christianization in these areas. The fundamental idea is that coins represent grave gifts and that grave gifts mostly are found in non-Christian societies. Hence, it is possible to study the transition from a non-Christian to a Christian society based on the development of the number of grave finds and the total amount of coins in different areas. A small number of graves with coins in comparison to the total number of coins in an area would then indicate that the non-Christian part of the society was small. The analysis suggests that Gotland was christianized earlier than Mälardalen.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1	INLEDNING	2
2	TIDIGARE FORSKNING	3
3	FORNNORDISK RELIGION OCH KRISTENDOM	4
3.1	Fornnordisk religion	4
3.2	Kristendom	5
4	PLUNDRING, HANDEL OCH KRISTEN MISSION	5
4.1	Ansgarsmissionen	6
4.2	Den andra missionen	6
4.3	Hedniska reaktioner	7
5	MYNTIMPORT UNDER VIKINGATIDEN	8
5.1	Importvägar under vikingatiden	8
6	GRAVFYND MED VIKINGATIDA KARAKTÄR PÅ GOTLAND OCH I MÄLARDALEN	9
7	VARFÖR PLACERADES MYNT I GRAVAR?	10
8	GRAVFYNDENS MILJÖ	11
8.1	Kyrkogårdsfynden på Gotland	11
9	VAD BERÄTTAR GRAVFYNDEN OM KRISTNANDEPROCESSEN PÅ GOTLAND OCH I MÄLARDALEN?	13
9.1	Mälardalen	14
9.2	Gotland	14
9.3	Sammanfattande tolkning	15
10	RUNSTENAR OCH KYRKOR	15
10.1	Runstenarnas betydelse under missionen	16
10.2	Datering av de äldsta kyrkorna i Sverige	16
10.3	Sammanfattning	17
11	SLUTDISKUSSION	18
12	SAMMANFATTNING	19
13	REFERENSER	20

1 INLEDNING

Sverige kristnades under perioden mellan 800 och 1200. Det innebar ett trosskifte från en polyteistisk religion med många gudar till en religion med endast en gud, men också ett kultskifte med ett upphörande av gudaoffer. Kristendomens erövring av landet gick från landsdel till landsdel och var en långdragen process.

Här ska kristnandeprocessen i Mälardalen och på Gotland studeras utifrån ett numismatiskt perspektiv. Syftet är att med hjälp av gravfynd, d.v.s. myntfynd i gravar, undersöka övergången från ett icke-kristet till ett kristet samhälle. Tanken är att mynten utgjorde gravgåvor och att gravgåvor representerar ett icke-kristet gravskick och inga gravgåvor ett kristet. Gravfynden kan därmed spegla övergången från ett icke-kristet till ett kristet samhälle. Det är möjligt genom att studera utvecklingen av antalet gravfynd under den aktuella perioden och ställa dem i relation till den totala myntmängden i området i fråga. Hänsyn måste också tas till den kraftiga minskningen av myntimporten efter år 1050 (Jonsson 1993:9). Dessutom får man utgå ifrån att gravarna i området som studeras är utgrävda slumpmässigt och att gravfynden därför är representativa för den kronologiska utbredningen under den aktuella perioden. Detta oberoende av om gravar grävts i en större eller mindre omfattning.

Sveriges kristnande tar sin början under vikingatiden och avslutas under medeltiden. Vikingatiden anses vanligen omfatta perioden 800-1050. Det är också den definitionen jag använder i texten. Det finns dock ett undantag. När jag nämner myntfynd med vikingatida karaktär inkluderar det fynd från perioden 800-1140. Inom numismatiken avgränsas vikingatiden till den period då mynt från ett stort antal länder importerades och förblev i cirkulation (Jonsson 1997:9). För Sveriges del omfattar perioden 800-1140.

Källmaterialet består av gravfynd med vikingatida karaktär påträffade på Gotland och i Mälardalen d.v.s. Södermanland, Uppland samt Västmanland. Fynden på Birka utelämnas. Det beror på att gravfynd med vikingatida karaktär endast förekom fram till omkring år 970 på Birka och i ett stort antal. De skulle därmed ge en missvisande bild av fyndens kronologiska fördelning i Mälardalen och troligtvis påverka undersökningens resultat. Skattfynd med vikingatida karaktär i Mälardalen och på Gotland används som jämförelsematerial, liksom i viss mån kyrkor och runstenar. Skattfynd omfattar två eller flera mynt som deponerats samtidigt. Även en samtida författare berörs i texten men väldigt kort. Det är Adam av Bremen som på 1070-talet skrev ärkestiftet Hamburg-Bremens historia, där han berättade om den tyska missionen i Norden (Rosen 1978:51).

För att kunna redovisa diagram som visar gravfyndens och skattfyndens kronologiska fördelning samt antalet mynt i skattfynden, har uppgifter om fyndens t.p.q. registrerats. T.p.q. (terminus post quem) är den tidigaste tänkbara präglingstid för myntet eller för det yngsta myntet, om fyndet innehåller flera mynt. Det är också den tidpunkt ett fynd tidigast kan ha deponerats i jorden. Uppgifter om fyndens t.p.q. har hämtats från Numismatiska forskningsgruppens databas över myntfynd med vikingatida karaktär. Med hjälp av databasen har också sifferuppgifter i texten tagits fram om inget annat anges. Skattfynden ger en bild av Gotlands respektive Mälardalens totala myntmängd. Genom att jämföra utvecklingen av både antalet gravfynd och antalet mynt i skattfynden på Gotland respektive Mälardalen, ges en möjlighet att studera kristnandeprocessen i dessa områden. Diagrammet som visar Sveriges skattfynd har hämtats från "Finds of Viking-Age Coins in Sweden" (Jonsson 1997:21).

Det finns gravfynd på Gotland och i Mälardalen som saknar t.p.q. .. De kan därför inte redovisas i diagrammet som visar gravfyndens kronologi. Det behöver inte påverka undersökningens resultat eftersom det går att uppskatta tiden för deponering av myntfynd då t.p.q. saknas. Vid uppskattning av nedläggningstid är myntets eller myntens ursprungsland avgörande. Består fyndet av t.ex. ett arabiskt mynt har det med stor sannolikhet deponerats på 900-talet. Det var under den perioden som huvuddelen av de arabiska mynten hamnade i jorden. En majoritet av gravfynden i analysen som saknar t.p.q. innehåller ett mynt. De som omfattar flera mynt har bara mynt präglade i samma land. Det innebär att en relativt god bild kan skapas av gravfyndens nedläggningstid utifrån myntens ursprung.

2 TIDIGARE FORSKNING

Kristendomens genombrott i Sverige har behandlats utifrån skilda källmaterial. Här har jag valt att kort redovisa delar av två uppsatser där myntfynd ingår som källmaterial.

I uppsatsen "Religionsskifte och sockenbildning i Norduppland" från 1991 vill Anders Broberg bl.a. belysa religionsskiftet utifrån gravmynt och dubbelhelkammor påträffade i Uppland och Gästrikland. Broberg diskuterar övergången mellan hedendom och kristendom mot bakgrund även arkeologiskt märkbar förändring d.v.s. en övergång från icke-kristna brandgravar till kristet påverkade skelettgravar i öst-västlig riktning och utan gravgåvor.

Gravmyntens t.p.q. ger goda dateringsmöjligheter. Därmed kan frekvensen brandgravar och skelettgravar bland gravfynden i Gästrikland och Uppland, tillsammans med gravmynten belysa religionsskiftet i området. De södra delarna av Uppland visar t.ex. ett stort antal skelettgravar med mynt som har t.p.q. före år 1000, medan endast en skelettgrav med motsvarande mynt (Vendel IX) påträffats norr om Gamla Uppsala socken.

Möjligheten att belysa religionsskiftet ger även dubbelhelkammorna påträffade i gravar. Dessa kammar dateras till sent 1000-tal och fram mot år 1200. Skelettgravar som innehåller dubbelhelkammor förekommer i huvudsak i bygderna söder om Uppsala, medan brandgravar med dessa kammar framförallt uppträder i de norra delarna av Uppland.

Enligt Broberg visar mynt och dubbelhelkammor återfunna i gravar att religionsskiftet i Norduppland inträffat relativt sent, kanske först en bit in i 1100-talet.

Lena Thunmark-Nylén studerar bl.a. trosskiftet hos Gotlands befolkning utifrån skattfynden på Gotland i uppsatsen "Hedningar, kristna och silverskatter" från 1986.

Äldre och yngre vikingatida silverskatter (som bl.a. innehåller myntat silver) påträffas i olika miljöer på Gotland. Där äldre skatter återfinns förekommer sällan boplatssfynd medan förhållandet är det motsatta på platser med yngre skattfynd.

Thunmark-Nylén iakttar vidare att fyndomständigheten för äldre- och yngre skatter även skiljer sig i ett annat avseende. De äldre skatterna förekommer huvudsakligen vid mindre stenar medan de yngre skatterna hittas vid större stenar. Hon menar att de äldre skatterna troligtvis inte varit avsedda att återhämtas och därför placerats vid en liten sten. De yngre skatterna har däremot gömts vid större stenar för att lättare återfinnas.

En tänkbar förklaring hittar Thunmark-Nylén i de religiösa föreställningarna. I hedendomens föreställningsvärld fick den döde åtnjuta det som han i livet gömde i jorden. Med kristendomen ändrades synen på livet efter döden. Kristendomen lärde istället att man inte kunde ta med sig jordiska ägodelar till himmelriket. De nedgrävda skatterna gjorde därmed ingen nytta om de gömdes för alltid. Istället började man gömma dem så att de kunde hämtas vid behov och lämnas i arv. I jorden låg de i tryggt förvar för obehöriga. Att de sedan blivit kvar i jorden till våra dagar kan bero på att ägaren avlidit utan att berätta var han gömt undan skatten. Thunmark-Nylén kallar de äldre skatterna som inte var avsedda att plockas upp för privatskatter och de yngre skatterna som var planerade att hämtas för familjeskatter.

Privatskatternas t.p.q. och hänsyn till en viss kronologisk eftersläpning då mynten troligtvis cirkulerat innan deponering, visar att nedläggningen av privatskatterna upphörde mot slutet av 900-talet. Den förmögna socialgrupp som hade råd att deponera silver till livet efter döden hade då övergått till kristendomen. Fram till dess var en majoritet av Gotlands befolkning icke-kristna. Skatterna berättar inte när omvändelsen spred sig till de övriga socialgrupperna.

3 FORNNORDISK RELIGION OCH KRISTENDOM

Vad innebar religionsskiftet i Sverige? Rent religiöst innebar det införandet av ny tro, en ny kult och en ny sed (Ljungberg 1980:68).

3.1 Fornnordisk religion

Den fornnordiska religionen var polyteistisk. Dess föreställningsvärld bestod av flera gudar, både manliga och kvinnliga, vilka styrde och regerade världen. Synen på gudarna som allsmäktiga gav människan styrka och förtröstan i livet (Trotzig 1983:361; Ljungberg 1980:73). Tyngdpunkten i religionen låg i de religiösa handlingarna. Genom kulten höll människorna kontakt med makten (Steinsland 1992: 148) och så länge man dyrkade gudarna rätt med matoffer och andra gåvor var man garanterad fred, lycka och välbefinnande (Ljungberg 1980:74). Höjdpunkten i blotet, d.v.s. offerhandlingen till gudarna, var den gemensamma festmåltiden. Den förenade deltagarna och stärkte framförallt deras gemenskap med makterna, måltidens osynliga deltagare (Ström 1967: 81). Jättar, dvärgar, älvar, skogsråttor, näcken och spöken var också en del av den icke-kristna religionens föreställningsvärld. Dessa väsen ansågs farliga och det gällde att undvika dem (Ljungberg 1980: 117 ff).

Det fornnordiska gravskicket hade sitt ursprung i urgamla föreställningar om döden (Trotzig 1983:372). Den dödes ”jag” levde vidare i gravens eller dödsrikets skuggtillvaro eller i ett himmelskt Valhall” (Ström 1967:208). Med sig i graven fick den döde sådant som kunde behövas i dödsriket eller på resan dit. Dessa gravgåvor, som bestod av t.ex. redskap, vapen, mat, dryck, husdjur, var döds kultens viktigaste moment (Trotzig 1983: 372 ff; Ström 1967:208). Smycken och dräkt detaljer bör inte betraktas som direkta gravgåvor menar Ann-Sofie Gräslund. De visar bara att den döde begravts i sin dräkt. Det förekom under vikingatiden och i vissa sammanhang långt in i medeltiden som en statussymbol (Gräslund 1993:9). Det bör tilläggas att nedläggning av smycken och dräkt detaljer i gravar var mycket ovanligt efter kristendomens införande i landet. De få tillfällen där kristna gravar påträffats med dessa föremål utgör undantag (Jonsson muntl. medd., februari 1997). Undantag är t.ex. kyrkogårdsfynden på Gotland. De är kristna kvinnogravar där dräkttillbehör påträffats (Trotzig 1983:384).

Inom det icke-kristna gravskicket placerades den döde i riktningen norr-söder med huvudet i söder, men det var vanligt att man inte följde denna regel (Trotzig 1983:374). Gravarna markerades ovan jord med en hög eller stensättning och bildade ett gravfält nära byn. Under vikingatiden existerade både brandgravar, där den döde brändes på bål med gravgåvor, och skelettgravar. Fram till sen vikingatid dominerade brandgravar utom på Gotland och i Sydsverige där båda formerna användes parallellt. Med kristendomens inflytande övergick man till skelettbegravning som blev den enda gravformen (Orrling 1995:88).

3.2 Kristendom

Den kristna religionen bekänner bara en gud. Den kristna missionens budskap var att Kristus var den ende skapande och frälsande guden medan andra gudar var maktlösa avgudar (Ljungberg 1980:65). I den kristna föreställningsvärlden levde däremot tron på väsen som troll, vättar, älvor, näcken och spöken kvar. Helge Ljungberg menar att religionsskiftet i Norden var en uppgörelse på ett högre plan och medförde att tron på tomtar och näcken kunde leva vidare (Ljungberg 1980: 120). Den viktigaste heliga handlingen inom kristendomen var dopet. Dopet visade att man helt tillägnat sig kristendomen. Under missionstiden väntade många med dopet och lät sig istället primsignas. Det var ett första steg mot kristendomens antagande och lät personen välja sin tro och umgås fritt med kristna och icke-kristna (Orrling 1995:51,203). Gudaoffer av mat dryck och andra gåvor var främmande för kristendomen.

Enligt den kristna tron lämnar själen kroppen vid döden. Det fanns därför inget behov av gravgåvor som mat, dryck, redskap och vapen. Däremot har smycken påträffats i ett fåtal kristna gravar som hör till dräkten den döde begravts i. I det kristna gravskicket begravdes den döde i enkel svepning, i riktningen öst-väst med huvudet i väst och ansiktet vänt mot soluppgången i öst (Orrling 1995:89). Avvikelser från denne regel förekom sällan (Trotzig 1983:374). Någon markering ovan jord med högar och stensättningar förekom inte på kyrkogården.

4 PLUNDRING HANDEL OCH KRISTEN MISSION

Redan på 700-talet kom nordbor i kontakt med kristendomen ute i Europa genom plundring (Sawyer 1986:300). År 793 härjades klostret Lindisfarne på de brittiska öarna av nordbor (Rosen 1978:68). Även handel bidrog till att de inte kunde undgå att bli påverkade av den kristna läran (Rosen 1980a: 196). På 700-talet levererade nordborna till Frankerriket skinn och slavar som sedan fördes vidare till Kalifatet. Dessa varor betalades med myntat silver, vilket nådde Norden via Frankerriket (Palme 1959: 12 f).

Vid 800-talets början dominerade tre makter västvärlden. Det var Frankerriket, Bysans och det arabiska kalifatet. Vid sidan av dessa fanns folk och stater med lösare organisation (Rosen 1980b: 136). Sverige var uppdelat på mindre kungadömen utan centralt styre.

Det var nu som nordborna fick direkta handelsförbindelser med Kalifatet, genom sina färder längs med de ryska flodvägarna (Palme 1959: 14 ff). På dessa resor mötte de den grekisk-katolska kyrkans mission i Kiev och Novgorod (Rosen 1980a: 196). De fortsatte också att röra sig västerut mot bl.a. Irland, England och Frankerriket (Rosen 1980b: 150). Men det var inte bara via handel och plundring som man kom i kontakt med kristendomen, utan även genom kristen mission i Norden.

4.1 Ansgarsmissionen

Frankerrikets kejsare Ludvig den fromme sände år 829 Ansgar till handelsplatsen Birka på Björkö, för att frälsa det nordiska folket (Palme 1959:50). Ansgar mottogs väl av svearna och fick tillstånd att predika samt att bygga en kyrka. År 831 återvände han till kejsarhovet och berättade om sina framgångar i Birka. Kejsaren upprättade därefter ett biskopsdöme i Hamburg som fick makt över de gamla biskopsdömena i Bremen och Verden. Ansgar utnämndes till ärkebiskop i det nya biskopsdömet Hamburg-Bremen med missionsområde i Norden. Till Birka sändes en missionsbiskop med namnet Gautbert. Även han blev vänligt bemött av svearna till en början, men tvingades att lämna landet efter att hans medhjälpare Nithard blivit dräpt av svearna. I början av 850-talet återvände Ansgar till Björkö och den nordiska missionen fick en ny start. Han följdes av flera missionärer men ingen av dessa nådde några större framgångar. Efter Ansgars död 865 dröjde det ända till 930-talet innan missionen återupptogs på Björkö. Denna gång av ärkebiskop Unni som dog år 936. I det stora hela hade Ansgarsmissionen begränsad framgång som dessutom visade sig vara tillfällig (Palme 1959:50 ff).

Missionen till Sverige upphörde följaktligen en bit in på 900-talet. Sven Ulric Palme menar att det kan ha berott på att biskopsdömet i Hamburg-Bremen, liksom den engelska och tyska missionen, istället koncentrerade missionsverksamheten till Danmark och Norge. Där kunde de hämta stöd från en fast statsmakt i och med det danska och norska rikenas uppkomst under 900-talet (Palme 1959:54 f). Missionsverksamheten gick nämligen ”uppifrån och nedåt”. Man började med staternas kungar, hövdingar och stormän för att med deras hjälp omvända folket (Ljungberg 1980:66). Med en stark kungamakt i Norge och Danmark som svarade för nationell enhet gick omvändelsen snabbare (Ljungberg 1980:24).

4.2 Den andra missionen

I Sverige var makten fördelad mellan flera oberoende härskare. Skogsområdet Tiveden markerade en politisk gräns mellan Svealand och Götaland (Sawyer 1987:74). I landet fanns det sedan länge en motsättning mellan svear och götar. När missionen till Sverige återupptogs i början 1000-talet, hade svear och götar slutligen enats under Olof Skötkonung omkring år 995 (Ljungberg 1980: 24, 38). Det innebar en viss centralisering av den politiska makten (Gustafsson 1980:209). Sverige var då omgärdat av kristna länder, undantaget Finland som liksom Sverige fortfarande var hedniskt (Ljungberg 1980:23). Grannländerna Danmark, Norge och Ryssland kristnades på 900-talet (Palme 1959: 26, 55).

Sveriges första myntning ägde rum i Sigtuna under perioden 995-1030. Det var Olof Skötkonung och sonen Anund Jakob som lät prägla mynt. Mynten har kristna symboler som motiv och även religiösa inskrifter (Jonsson 1993: 117). Här ser vi hur kristendomen nått samhällets övre skikt och kanske ett försök från kungamaktens sida att sprida det kristna budskapet. Motiven är dock trogna kopior av typer präglade i England under samma period och därför utgör mynten inget primärmaterial. Det innebär att de inte kan tas som stöd för ett kristet inflytande i landet (Jonsson 1993: 117).

Olof Skötkonung upprättade även Sveriges första biskopssäte i Skara. Efter hans död år 1022 övertog sonen Anund Jakob tronen (Rosen 1980a:201). Han fortsatte att verka för kristendomens utbredning i landet liksom hans halvbror Emund, Sveriges kung mellan åren 1050-1060 (Ljungberg 1980: 30 t). Emunds efterträdare kung Stenkil inrättade ett biskopssäte i Sigtuna (Rosen 1980a:201).

Sveriges riksenande var emellertid svagt markerad (Palme 1959:58). Det visar t.ex. religiösa motsättningar i 1000-talets Uppland. Där fanns områden med kristna inskrifter på runstenar som var mer eller mindre separerade från platser med hedniska begravningsseder. Det antyder att Uppland var uppdelad på lokala härskare. De som stödde kristendomen och de som ville bevara den gamla religionen (Sawyer 1987:75). De svenska jarlarna, hövdingarna och storbönderna såg till att kungens -makt inte inverkar för mycket på deras urgamla rätt att själva styra delar av landet (Ljungberg 1980:24). En svag central statsmakt i Sverige antas ha bidragit till att kristendomens erövring av landet gick från landsdel till landsdel, vilket medförde att Sverige kristnades långsamt (Palme 1959: 156 f).

Under den andra missionen nådde kristendomen Sverige från väster, söder och öster d.v.s. från England, Tyskland och Ryssland (Sawyer 1986: 301). Även Norge och Danmark deltog i missionen (Ljungberg 1980:28). Det är däremot osäkert om den nådde Gotland (Trotzig 1983: 378 f). Störst inflytande i Sverige hade den engelska och tyska (Hamburg-Bremen) missionen och dragkampen mellan dem varade hela missionstiden ut. De har båda lämnat spår i svensk kultur (Rosen 1978:94: Rosen 1980a: 197). Vilka är dessa spår och vad kan de berätta om missionen?

-Kyrkobyggnadskonsten beträffande stenkyrkor anses styrka missionens engelska ursprung. De började byggas omkring år 1100 i Sverige. De s.k. östtornskyrkorna har däremot tyska och inte engelska förebilder (Palme 1959: 110 ff).

-Språkforskare har studerat kristna termer för att söka deras ursprung (Palme 1959: 121). De ord som rör sakramentet och den kristna kulten i det medeltida kyrkliga ordförrådet har engelskt inflytande, medan ord för den kyrkliga organisationen verkar ha tyskt ursprung (Rosen 1980a: 197 f). Det visar att det engelska inflytandet var starkast under missionsskedet medan tyskt inflytande dominerade senare. Skillnaden mellan engelska och tyska ord är dock små. Ibland skiljs de åt med bara en bokstav. Det gör att materialet måste användas försiktigt (Palme 1959: 123).

-Engelska mönster påträffas inom myntningen (Sigtuna åren 995-1030) och på runstenar (Rosen 1980a: 197).

Spåren efter den tyska och engelska missionen ger inte helt entydiga besked. De antyder däremot att engelskt inflytande var starkast under missionen medan tyskt inflytande började dominera efter år 1100 (Rosen 1980a: 198).

4.3 Hedniska reaktioner

Kristendomens införande i Sverige möttes av hedniska reaktioner. Enligt Adam av Bremen skall Olof Skötkonungs försök att omvända sitt folk till kristendomen och störta uppsalatemplet ha väckt motstånd. Upplänningarna bad honom att införa kristendomen i en annan del av riket. Olof Skötkonung lämnade Svealand och grundade istället en kyrka samt ett biskopssäte i Västergötland (Ljungberg 1980:29; Sawyer 1985: 302). Adam av Bremen berättar vidare att den förste sigtunabiskopen Adalvard d.y. fördrevs av den hedniska motståndsrörelsen. Han planerade att bränna ner uppsalatemplet men avråddes av kung Stenkil som fruktade för konsekvenserna (Rosen 1980a:201). Uppsalatemplet var ett centrum för den icke-kristna religionen under 1000-talets missionstid (Ljungberg 1980:47). Upploppet mot Ansgars medhjälpare Nithard och Gautberts i Birka tas också upp av Adam av Bremen (Ljungberg 1980:70).

Det starkaste motståndet mot kristendomen kom från svealandskapen (Rosen 1980a:20 f). Striden mellan kristendomen och den fornnordiska religionen gällde huvudsakligen kulten och inte tron eller läran (Rosen 1980a:202). Det visar t.ex. svearnas mottagande av Ansgar på Björkö. Förklaringen till svearnas tolerans i början av missionen ligger, enligt Ljungberg, i den fornnordiska religionens karaktär av polyteism. Nordborna dyrkade flera gudar och det var naturligt att uppta en ny gud bland de andra, som kanske kunde föra med sig något gott. Missionärerna ansåg däremot att det endast fanns en sann gud (Ljungberg 1980:69). I den icke-kristna världen var offer till de gamla gudarna en garanti för god skörd, lycka och fred. När olyckor som t.ex. missväxt drabbade landet tolkade folket det som utslag av de gamla gudarnas vrede över att blotet försumrades (Ljungberg 1980:89 f; Rosen 1980a:202). Det gick bra att ta till sig en ny gud men inte att upphöra med blotet till de gamla gudarna. Blotet berörde nämligen hela livets fortbestånd (Ljungberg 1980: 130).

5 SVERIGE UNDER VIKINGATIDEN

Sverige med dess nuvarande gränser har 2350 myntfynd med vikingatida karaktär. De har sammanlagt 225 200 mynt. Myntfynden kan berätta om landets handelskontakter med kristna områden. De kan också berätta när och i vilken omfattning man hade dessa kontakter som medförde en religiös påverkan (Jonsson 1993: 117).

I Sverige förekom ingen prägling av mynt under vikingatiden med undantag även kortare period i Sigtuna. Det var Olof Skötkonung och efter honom sonen Anund Jakob som lät prägla mynt mellan åren 995-1030 efter engelska förebilder (Jonsson 1993: 117). De vikingatida myntfynden i Sverige domineras istället av silvermynt som präglats utanför landet (Kilger 1995:27). Det är mynt som nådde Sverige via handel, plundring och utbetalning av danagäld. Handel verkar ha varit den huvudsakliga orsaken till myntimporten, vilket bl.a. följande visar:

1. I fynden är tyska mynt vanligast trots att det endast finns få uppgifter om härjningar i landet (Hårdh & Jonsson 1986:3).
2. Myntimporten från England fortsatte även efter att de slutat att betala ut danagäld till vikingarna. Danagäld utbetalades för att vikingarna skulle upphöra med sina plundringar i landet (Hårdh & Jonsson 1986:3).

I Sverige vägdes mynten istället för att räknas och deras värde bestämdes av silverpriset. Det berodde på att mynten kom till Sverige från flera länder och med olika vikt och valörer. Även mynt från samma land kunde variera i vikt beroende på var i landet de präglats (Jonsson 1995: 44 f). En stor andel av mynten är böjda eller har hackmärken. Det är skador som uppstod vid kontroll av mynten. De som handlade med mynten ville vara säkra på att de innehöll silver helt igenom och inte bara hade en yta av silver (Malmer 1968: 14). Nyare forskning visar att silvret på Gotland inte användes vid daglig handel. Det användes till större betalningar eller som råmaterial till smycken (Malmer 1983:252).

5.1 Importvägar under vikingatiden

Som tidigare nämnts fick nordborna direkta handelskontakter med Kalifatet under 800-talet, men även med Bysans. Det innebär att pälsverk och slavar levererades av dem själva utan Frankerriket som mellanhand (Rosen 1978:74). Silvret från Kalifatet gick därmed direkt norrut, genom Ryssland till Östersjöområdet (Palme 1959: 17).

Nordborna använde sig av två flodvägar genom Ryssland. Det var Volgavägen som utgick från Ladoga till Kaspiska havet och därifrån vidare till Bagdad, Kalifatets huvudstad (Malmer 1968:8). Valde de Dneprvägen hade de möjligheten att passera Novgorod och Kiev på vägen till Konstantinopel i Bysans (Rosen 1980: 141 f). Dessa nya förbindelser medförde en blomstringsperiod för Norden (Rosen 1978:76).

Med tiden sinade silvret i Kalifatets gruvor och från 900-talets slut tog silvergruvorna i Harz området i Tyskland över rollen att försörja myntverkstäderna i väst med silver. Tyska och andra västeuropeiska mynt började att dyka upp i de nordiska skattfynden (Palme 1959: 19). Mynten från väst dominerade snart över de arabiska mynten som helt upphörde att importeras på 1010-talet (Hårdh & Jonsson 1986:4).

Mot denna bakgrund delas myntfynden med vikingatida karaktär in i två grupper i Sverige. Indelningen är både kronologisk och geografisk. Perioden 800-970 domineras totalt av arabiska dirhmer från Kalifatet, men där finns även sassanidiska drachmer och bysantinska mynt (Hårdh & Jonsson 1986:3). Kalifatet var vikingatidens främsta stormakt, både politiskt, ekonomiskt och kulturellt (Jansson 1983: 213). Den andra perioden, 970-1140, domineras av mynt västerifrån. Det är framförallt tyska och engelska mynt men även danska, irländska, böhmiska, norska, ungerska, italienska, franska, polska samt ryska (Hårdh & Jonsson 1986:3).

6 GRAVFYND MED VIKINGATIDA KARAKTÄR PÅ GOTLAND OCH I MÄLARDALEN

Gotland har totalt 947 myntfynd med vikingatida karaktär. De inkluderar skattfynd, gravfynd och lösfynd och innehåller sammanlagt 147 886 mynt. Lösfynd är enstaka mynt som deponerats eller tappats. Gravfynden är 43 till antalet och innehåller sammanlagt 181 mynt. Gravfynden utgör 4% av områdets totala antal fynd med vikingatida karaktär. Gotland är det landskap i Sverige som har flest myntfynd (Jonsson 1997:22).

Mälardalen har 15 368 mynt fördelade på totalt 295 fynd med vikingatida karaktär. Av dessa är hela 169 gravfynd med sammanlagt 409 mynt. De motsvarar 57% av Mälardalens totala antal fynd med vikingatida karaktär. Gravfynden från Birka utelämnas, vilket redan förklaras i inledningen.

Gravfynden i Mälardalen och på Gotland består till största delen av arabiska, tyska och engelska mynt. De arabiska mynten framträder starkast till antal både på Gotland och i Mälardalen, därefter kommer de tyska mynten.

En klar majoritet av gravfynden i Mälardalen innehåller inte fler än ett, möjligen två mynt. Det rör sig om hela 137 fynd (81%) med ett mynt och 19 fynd (11%) med två mynt. Endast 13 fynd (8%) har fler än två mynt. Tre av dessa gravar innehåller mellan 33 och 100 mynt vardera. De övriga fynden med fler än två mynt har mellan 3 och 9 mynt.

På Gotland är uppdelningen mellan gravar med ett! två mynt och de med fler än två mynt mycket jämnare. Där har 19 fynd (44%) endast ett mynt, 6 fynd (14%) har två mynt och 18 fynd (42%) har fler än två mynt. Det rör sig emellertid inte om en större mängd mynt, utom i ett fall med 44 mynt. De övriga fynden med fler än två mynt innehåller mellan 3 och 14 mynt.

I inledning förklaras hur gravfynd, genom att de representerar gravgåvor och därmed hör hemma i det icke-kristna samhället, kan användas till att belysa kristnandeprocessen i ett område. Är det då säkert att mynten i gravarna var gravgåvor?

7 VARFÖR PLACERADES MYNT I GRAVAR?

Det kan ha funnits flera skäl till att lägga mynt i en grav. Det antyder det faktum att gravfynden som påträffats innehåller olika antal mynt. Kenneth Jonsson (Jonsson 1993: 126) nämner fyra möjliga motiv och ett femte tas upp av Torgny Segerstedt (Segerstedt 1907:50).

1. Förmögenhet som togs med till den ”andra sidan”

I det fornnordiska gravskicket ingick grav gåvor. Den döde fick med sig mat, dryck, verktyg, husdjur, mynt m.m. som kunde behövas i dödsriket.

Erwin Rohde har, enligt Segerstedt, försökt att förklara varför den döde endast fick ett mynt med sig i graven. Rhode menar att myntet utgjorde ersättning för hela den dödes lösöre. Ursprungligen begravdes den döde med sin egendom, vilket blev för dyrt och seden att ersätta förmögenheten med ett mynt infördes. Segerstedt har invändningar mot denna teori. Vore myntet en ersättning för den dödes egendom borde de gravar som har ett mynt inte innehålla andra föremål, anser han (Segerstedt 1907:25).

Är det möjligt att ett enda mynt representerat en förmögenhet och måste myntet isåfall påträffas utan andra gravgåvor? Miniaturföremål som kubbstolar och hammare har hittats i gravar. Hammaren syftar på guden Tors hammare medan det är mer osäkert vad kubbstolen symboliserar (Trotzig 1983:364 ff). Ser man till dessa miniaturföremål är det inte orimligt att ett mynt kan ha symboliserat en större summa pengar. Myntet behöver däremot inte ha representerat den dödes hela egendom utan kan säkerligen ha fungerat som en gravgåva bland andra gravgåvor.

2. Betalning för färden till dödsriket (charonsmynt)

Gravmynt har påträffats i anslutning till den dödes ansikte, vilket talar för att det kan röra sig om charonsmynt. Enligt seden lades nämligen charonsmyntet i den avlidnes mun. Myntet kan ha uppfattats som en gravgåva med vilken den döde betalade färjmannen för att nå dödsriket.

Gräslund ser enstaka gravmynt som charonsmynt men inte som gravgåvor d.v.s. värdeföremål. Hon menar att de istället kan ha haft en ceremoniell innebörd. De enstaka mynten i gravarna står i skarp kontrast till de i övrigt ofta rika gravarna, vilket stödjer tanken (Gräslund 1967:168, 80f).

3. Religiös symbol

Ett mynt med t.ex. ett korsmotiv kan ha lagts i gravar som en kristen symbol. Har myntet ett hänge är det viktigt att se var det sitter på myntet. Sitter hänget så att korset framträder rätt eller är hänget fäst på myntet utan tanke på motivet? Vid det sistnämnda alternativet är det troligt att motivet inte hade en religiös innebörd för tillverkaren och bäraren av myntet.

Det finns en ovanlig mynttyp där de flesta påträffade exemplaren har hänge och verkar ha burits p.g.a. sina religiösa motiv. Det är den engelska Agnus Dei-typen, med Guds Lamm på åtsidan och den Helige Andes duva på frånsidan. De har däremot aldrig påträffats i gravar

(Jonsson 1993: 128). Dessa omständigheter talar för att mynt med t.ex. ett kors kan ha uppfattats som en kristna symboler, men att de sannolikt inte har placerats i gravar i egenskap av en religiös symbol.

4. Dekorativt element

Mynt försedda med en ögla eller genomborrade har hittats i gravar. De har säkerligen burits som smycken och lagts ned i graven som en gravgåva eller ingått i den dödes dräkt.

5. Amulett som hindrade onda andar att inta den dödes kropp

Enligt gamla föreställningar lämnade anden människokroppen via munnen vid döden. Det var även den vägen kroppen kunde intas av onda andar. Därav placeringen av myntet i den dödes mun. Segerstedt ger också myntet en ceremoniell innebörd (Segerstedt 1907: 490 f). Myntet lades i den dödes mun direkt efter att döden inträffat. Det visar att myntet inte var en gravgåva, menar Segerstedt. Om myntet var en gravgåva som skulle användas i dödsriket behövde den inte överlämnas före begravningen (Segerstedt 1907:25).

8 GRAVFYNDENS MILJÖ

Tillhör gravfynd ett icke-kristet eller ett kristet samhälle? Det finns ju exempel på att man har lagt ned mynt i kristna gravar över så gott som hela Europa och ända in i vår tid.

I vissa trakter i 1600-talets England lades ett mynt i den dödes mun. Myntet var avsedd för sankte Per som betalning för inträde till himmelriket (Segerstedt 1907: 12). Det rörde sig, enligt Segerstedt, om en förskjutning från den ursprungliga seden där mynten förhindrade andar att inta kroppen (Segerstedt 1907:50 D. I delar av Estland har mynt placerats hos de döda in på 1800-talet (Valk 1995: 145). I Tyskland förekom seden att lägga ett mynt i likets mun i början på 1900-talet. Den var bäst bevarad i de delar av landet där befolkningen har slavisk ursprung (Segerstedt 1907: 12).

En kvinna född i Gåsö år 1797, har berättat för sina barn att man i hennes ungdom brukade lägga mynt i graven innan kistan sattes ned. Det var pengar som skulle användas som betalning för att komma över till andra sidan (Hagberg 1937:215). Hos bönderna i Wässbo härad i Småland lades mynt hos den döde på 1700-talet (Gaslander 1774:34). Denna sed förekom även på andra håll i Småland (Hylten-Cavallius 1863-1864:483). I Eva Wigströms uppteckningar från Skåne i slutet på 1800-talet, berättas att döende själva önskat att få pengar med sig i kistan (Wigström 1898-1914:242). Kyrkogårdsfynden på Gotland är ytterligare exempel på myntfynd i kristna gravar.

8.1 Kyrkogårdsfynden på Gotland

På Gotland finns en speciell kategori av fynd med vikingatida karaktär, de s.k. kyrkogårdsfynden. De påträffas nästan alltid norr om kyrkan och består av bl.a. hängen, broscher, nycklar och mynt (Thunmark-Nylén 1995: 161, 189). Föremålen inskränker sig till dräkttillbehör (Trotzig 1983:384). Tillsammans är det över 500 föremål, främst kvinnliga, som har påträffats på fler än 25 kyrkogårdar på Gotlands landsbygd (Thunmark-Nylén 1995: 161).

Kyrkogårdsfynden påträffas norr om kyrkan. Den sidan av kyrkan där inga begravningar ägt rum på flera hundra år, förrän man åter började begrava folk norr om kyrkan i slutet av 1800-talet. Den norra sidan ansågs nämligen länge vara dålig. Det kan ha berott på tron att

kyrkan skulle falla i den riktningen på domedagen och göra det omöjligt för de begravda att resa sig från graven (Thunmark-Nylén 1995: 161).

När man på 1800-talet återupptog begravning norr om kyrkan hittades skelett och föremål från vikingatiden. I början trodde man att kyrkorna var byggda på gamla hedniska gravfält. Istället har det visat sig att gravarna är sekundära och kyrkorna äldst. Bevis för detta är det faktum att så gott som alla gravfynd tillhör kvinnor. På de hedniska gravfälten förekom ingen uppdelning mellan kvinnor och män. Att bara kvinnor påträffats antyder istället att en strikt kristen regel följts med begravning av kvinnor söder om kyrkan och män norr om kyrkan. En uppdelning mellan män och kvinnor har även funnits i modern tid men i kyrkan. Kvinnorna hänvisades till kyrkbänkarna som stod mot den norra kyrkväggen och männen till bänkarna som stod mot den södra väggen. När den norra sidan av kyrkogården så småningom ansågs dålig begravdes även kvinnor i söder (Thunmark-Nylén 1995:161 f).

Den allmänna uppfattningen är att kyrkogårdsfynden uppträder i kristna kvinnogravar från vikingatiden (Trotzig 1983:384). Denna övergångsperiod med dräkttillbehör i kristna gravar anses ha varit väldigt kort. Dessa antaganden grundas på det faktum att fynden är av vikingatida karaktär och därför måste höra hemma senast i 1000-talet samt att Gotlands kristnande inte kan ha skett tidigare än sent 1000-tal. Dessutom är den traditionella uppfattningen den att kristna aldrig begravdes med gravgåvor eller i sina kläder (Thunmark-Nylén 1995: 162).

Lena Thunmark-Nylén ger kyrkogårdsfynden en yngre datering. Hon daterar de senaste gravarna med fynd av vikingatida karaktär till 1100-talets slut (Thunmark-Nylén 1995: 166). Därmed skulle seden att begrava de döda i sina egna kläder ha levt kvar betydligt längre på Gotland än den allmänna uppfattningen.

Antydningar till detta hittar Thunmark-Nylén bl.a. vid en jämförelse av Hans Strelows kronologi över Gotlands kyrkor från 1600-talet och information om kyrkogårdsfynden. Enligt Strelows kronologi uppfördes kyrkorna mellan 1030 och tidigt 1200-tal. Samtidigt visar noteringar om kyrkogårdsfynden att de äldre kyrkogårdarna från 1000-talet har betydligt fler fynd än de yngre. Det visar att begravning i egen dräkt faktiskt ägde rum på kyrkogårdar uppförda kanske så sent som tidigt 1200-tal (Thunmark-Nylén 1995: 163).

Vikingatiden tar traditionellt sett slut med 1000-talet. Därför kan inga fynd med vikingatida karaktär förekomma senare. Denna syn vid datering av gravar tar ingen hänsyn till utvecklingen på Gotland, enligt Thunmark-Nylén. Hon menar att den inte behöver ha varit parallell med södra Skandinavien. Gotland ligger geografiskt såväl som mentalt öster om Skandinavien och i det Baltiska området förekom begravning i egen dräkt långt efter att vikingatiden upphört (Thunmark-Nylén 1995: 164 ff).

Mynt som en del i en ceremoniell handling eller som dräkttillbehör kan förekomma i kristna gravar. I Sverige hör gravfynd ändå huvudsakligen hemma i det icke-kristna samhället. Det visar det faktum att antalet mynt i senmedeltida gravar och gravar från nyare tid är mycket begränsat. Gravfynden kan sannolikt spegla övergången från en icke-kristen till en kristen miljö.

9 VAD BERÄTTAR GRAVFYNDEN OM KRISTNANDEPROCESSEN PÅ GOTLAND OCH I MÄLARDALEN?

Övergången från ett icke-kristet till ett kristet samhälle var en långdragen process i Sverige. För att kunna studera detta förlopp i Mälardalen och på Gotland med hjälp av myntfynd i gravar, måste utvecklingen av antalet gravfynd ställas i relation till respektive områdes totala myntmängd. Var antalet gravfynd litet eller stort i förhållande till den totala mängden mynt? Minskade andelen gravfynd eller var den oförändrad? Genom iakttagelser som dessa kan man möjligen utläsa när kristendomens inflytande ökade på Gotland och i Mälardalen. Utvecklingen redovisas i diagramform.

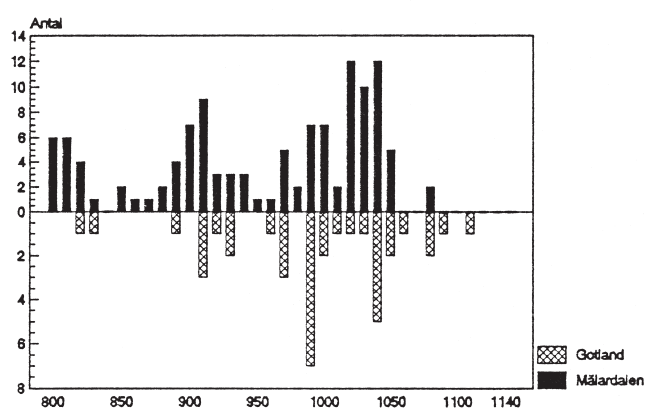

Fig. 1

Antalet gravfynd, d.v.s. myntfynd i gravar, på Gotland och i Mälardalen per decennium under perioden 800-1149 redovisas i fig. 1.

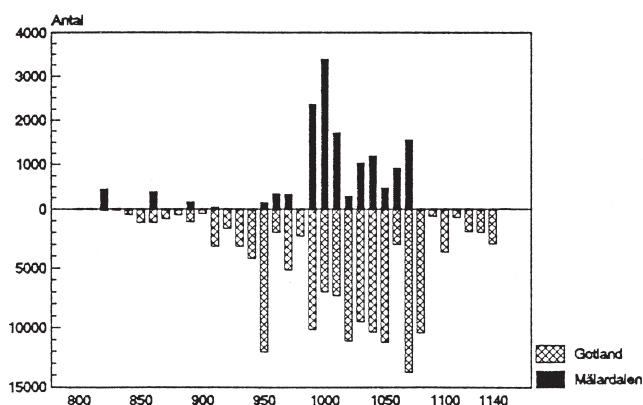

Fig. 2

Diagrammet visar det totala antalet mynt i skattfynden på Gotland och i Mälardalen under perioden 800-1149. Diagrammet ger således en bild av den totala myntmängden i Mälardalen och på Gotland under perioden 800-1149 (Fig. 2).

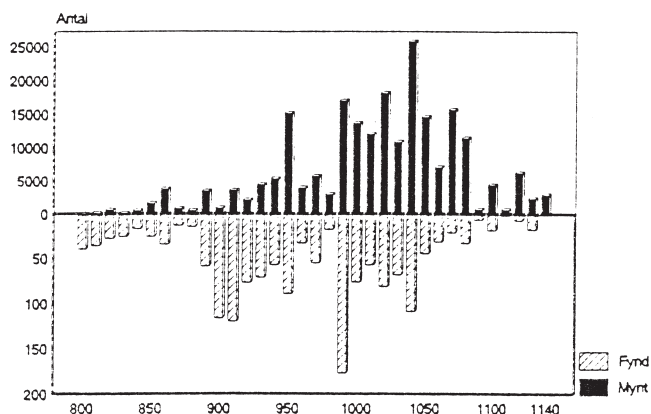

Fig. 3

Diagrammet visar antalet skattfynd i Sverige och antalet mynt i dessa under perioden 800-1149 (Fig. 3).

9.1 Mälardalen

Perioden 800-900. Gravfynden i Mälardalen var många till antalet (Fig. 1) med tanke på att områdets totala myntmängd var liten (Fig. 2). Myntimporten var låg i hela Sverige under perioden 800-900 (Fig. 3).

Perioden 900-970. Även under denna period var den totala mängden mynt i Mälardalen liten (Fig. 2). Gravfynden var däremot många (Fig. 1) om man ser till den totala myntmängden i området (Fig. 2).

Perioden 970-1040. Antalet mynt i skattfynden var betydligt fler än under föregående perioder (Fig. 2). Det betyder att den totala myntmängden i området ökat. Gravfynden var också fler än tidigare (Fig. 1) och de var många till antalet vid en jämförelse med Mälardalens totala antal mynt (Fig. 2).

Perioden 1040-1149. Myntimporten minskade i hela Sverige efter år 1050. Det visar nedgången av antalet mynt i Sveriges skattfynd (Fig. 3). I Mälardalen var den totala myntmängden påfallande mindre än under föregående period (Fig. 2). Gravfynden var däremot många till antalet, i förhållande till Mälardalens totala myntmängd, tills de upphörde efter omkring 1080 (Fig. 1).

Den kronologiska fördelningen av gravfynden i Mälardalen som saknar t.p.q. och därmed hamnar utanför de ovan redovisade diagrammet är följande: Minst 13 fynd är deponerade mellan 800-1010 (sannolikt på 900-talet) och minst 11 fynd mellan 970-1140. För fem av fynden saknas uppgifter om myntens ursprungsland och en uppskattning av deras nedläggningstid kan därför inte göras.

9.2 Gotland

Perioden 800-900. Den totala myntmängden på Gotland var liten. Det visar antalet mynt i skattfynden (Fig. 2). Gravfynden var också få till antalet (Fig. 1) vid en jämförelse med Gotlands totala antal mynt (Fig. 2).

Perioden 900-970. Den totala mängden mynt på Gotland var större än tidigare (Fig. 2) liksom antalet gravfynd (Fig. 1). Gravfynden var ända få till antalet om man ser till områdets totala myntmängd.

Perioden 970-1040. Gotlands totala myntmängd var märkbart större än under föregående perioder (Fig. 2). Antalet gravfynd var också fler än tidigare (Fig. 1) men de var få till antalet i förhållande till den totala mängden mynt på ön (Fig. 2).

Perioden 1040-1149. Antalet mynt i skattfynden var mindre än perioden innan (Fig. 2), vilket betyder att Gotlands totala myntmängd minskat. På Gotland märktes också den minskade myntimporten som drabbade hela Sverige. Nedgången var däremot långt ifrån lika kraftig där som på andra håll i landet. Gravfynden var också färre till antalet (Fig. 1) och liksom tidigare var de få till antalet vid en jämförelse med Gotlands totala antal mynt (Fig. 2).

De gravfynd på Gotland som saknar t.p.q. har följande kronologiska fördelning som är baserad på myntens ursprung: Minst 3 fynd är deponerade mellan 800-1010 (sannolikt på 900-talet) och minst 2 fynd mellan 970-1140. För ett av gravfynden saknas uppgifter om myntets ursprung och en uppskattning av fyndets nedläggningstid kan därmed inte göras.

9.3 Sammanfattande tolkning

Deponering av mynt i gravar har utförts i ganska stor omfattning i Mälardalen. Detta oavsett om myntimporten i området var hög eller låg. Under perioden 970-1040 ökade antalet myntfynd i gravar och den totala myntmängden i Mälardalen. Det går dock att se en liten minskning av andelen gravfynd under perioden 970-1040 vid en jämförelse med det totala antalet mynt i området.

Det tvära upphörandet av gravfynd i Mälardalen efter omkring 1080 kan delvis förklaras med den kraftigt minskade myntimporten i landet. Här bör man dock tänka på att det ovan redovisade diagrammet visar myntfyndens t.p.q. och inte deponeringstillfället. Myntfynd rymmer en viss kronologisk eftersläpning, då mynten troligtvis cirkulerat innan nedläggningen. Det visar t.ex. mynt som använts som smycken (Broberg 1991:52). Vanligen räknar man med en cirkulationstid på i snitt trettio år för ett mynt (Jonsson muntl. medd., april 1997). Det medför sannolikt att flera av gravfynden i Mälardalen deponerats efter 1080.

På Gotland var nedläggning av mynt i gravar inte lika vanligt som i Mälardalen. Under perioden 970-1040 ökade den totala myntmängden radikalt på Gotland. Gravfynden ökade också till antalet. Vid en jämförelse med det totala antalet mynt ser man dock att andelen gravfynd minskade avsevärt under perioden 970-1040.

Gravfynden som hemmahörande i ett icke-kristet samhälle är en grundläggande uppfattning i analysen. En minskad andel gravar med mynt kan med detta synsätt tolkas som ett tecken på kristendomens ökade inflytande. Det skulle innebära att kristnandeprocessen gick långsammare i Mälardalen och att den nått längre på Gotland under perioden 970-1040.

10 RUNSTENAR OCH KYRKOR

Runstenar och kyrkor erbjuder en möjlighet att testa de tolkningar som gjorts ovan. Vad berättar de om kristnandeprocessen i Sverige?

10.1 Runstenarnas betydelse under missionen

Runstenar är minnesstenar som rests efter döda släktingar. De har oftast rests på platser där de kunde ses av många människor t.ex. vid vägar och på gravfält (Gustavson 1987:50). Flertalet runstenar i Sverige tillhör 1000-talet och sammanfaller med missionsskedet (Burenhult 1991: 181). Många av dessa hör hemma i Uppland och Södermanland (Gustavson 1987:50). Uppland har ungefär hälften av Sveriges runstenar, de flesta restes under 1000-talets senare del. Även i Södermanland är antalet runstenar stort från samma tid. I Västergötland och Östergötland är de flesta runstenarna från förra hälften av 1000-talet (Gustafsson 1980:210). Gotland har betydligt färre runstenar än Mälardalen (Gustavson 1987:50). Flera av runstenarna från 1000-talet är korsmärkta (Burenhult 1991: 181). Det finns flera tolkningar som rör runstenarnas roll under missionsskedet.

En tolkning är att runstenar var de efterlevandes sätt att markera sin samhörighet med de döda när de inte längre tilläts att begrava sina döda på bygravfältet som brukligt. Enligt det kristna gravskicket skulle de döda istället begravas på kyrkogården. De äldsta runstenarna från missionstiden restes i Västergötland omkring år 1000. Den korta runstenstiden och de få stenarna pekar på att missionen haft snabba framgångar i Västergötland. I Svealand uppträder missionstidens runstenar omkring år 1020. Vid mitten av 1000-talet restes många stenar i Svealand och särskilt i Uppland. Det stora antalet runstenar i Uppland antyder att omvändelsearbetet mött motstånd och gått långsamt. Där var det många som ville resa en minnessten över de döda på den gamla begravningsplatsen och markera sambandet med det hedniska samhället, även efter att de gått över till ett kristet gravskick (Palme 1959:93 f).

En annan tolkning av runstenar och deras funktion fäster stor vikt vid uppsalatemplet. Det var avståndet till templet, den hedniska reaktionens centrum, som kom att bestämma runstenarnas antal. Runstenar med kors restes som protest mot denna reaktion och mot uppsalatemplet. De upphörde att resas då uppsalatemplet föll. De behövdes inte mer (Palme 1959:94f).

Runstenarna var propagandamedel för den kristna missionen. Ju häftigare kampen mot missionen var desto fler var de korsmärkta runstenarna (Gustafsson 1980:209 f).

En tredje tolkning är att se runstenar som en social manifestation (Palme 1959:94). Där runstenarna vittnar om hövdingars och storbönders tidiga omvändelse till kristendomen. Det var nämligen dyrt att resa runstenar. Ristaren skulle avlönas och det behövdes också arbetsinsats vid frakt och resning av stenen. Runstenarna vittnar därmed inte bara om tidig omvändelse av rika utan också om social differentiering (Palme 1959: 144).

10.2 Datering av de äldsta kyrkorna i Sverige

Det var enskilda personer från stormannaklassen- kungar, hövdingar och storbönder- som låg bakom uppförandet av de första kyrkorna i Sverige (Olsen 1992: 156). De allra första kyrkorna var byggda av trä (Olsen 1992: 156). De äldsta går tillbaka till 1000-talet (Bonnier 1987: 18). Inga av dessa träkyrkor är bevarade idag (Olsen 1992: 156). Man har däremot hittat rester av dem i södra och mellersta Sverige. Lämningarna har påträffats vid utgrävning av de romerska stenkyrkorna som började avlösa träkyrkorna omkring år 1100 (Bonnier 1987; 18; Olsen 1992: 156).

Upplands kyrkor

Inga rester av träkyrkor har hittats i Uppland men vissa andra tecken pekar på att tidiga träkyrkor kan ha funnits. Vid en utgrävning av domkyrkan i Gamla Uppsala år 1926 hittade man kristna gravar som var äldre än kyrkan från 1100-talet. Det kan betyda att en träkyrka

funnits på platsen innan domkyrkan byggdes (Bonnier 1987: 18). Ett antal stenkyrkor byggdes i Uppland under 1100-talets senare hälft men redan tidigare hade några stenkyrkor uppförts (Bonnier 1987: 17). De äldsta bevarade kyrkorna i Uppland är S:t Per och S:t Olov i Sigtuna. Några säkra dateringar finns inte för dessa kyrkor (Bonnier 1987: 19)

De romerska stenkyrkorna i Uppland finns i landskapets södra hälft med Sigtuna i centrum. Ingen av dessa kyrkor påträffas norr om Gamla Uppsala (Bonnier 1987:219). I norra Uppland kan de första kyrkorna ha uppträtt under 1200-talet. Det antyder det konsthistoriska materialet. Det bör dock tilläggas att bilden av kyrkornas uppkomst i norra Uppland inte är entydig (Bonnier 1987:230).

Gotlands kyrkor

Missionstidens kyrkor på Gotland var sannolikt enkla träkyrkor. Ingen av dessa står kvar. Stenkyrkor började ersätta träkyrkor på enstaka platser redan i slutet av 1000-talet, men det blev inte mer allmänt förrän kyrkan fått en fastare organisation. En fastare organisation fick kyrkan på Gotland under loppet av 1100-talet (Lagerlöf & Svahnström 1973: 16).

10.3 Sammanfattning

En jämförelse mellan utvecklingen av antalet gravfynd på Gotland och i Mälardalen antyder att Gotland kristnades tidigare. Den bilden ger även runstenarnas spridningsbild och de första kyrkornas datering. De många runstenarna i Mälardalen berättar om en långsam omvändelse som mött motstånd och där de korsmärkta runstenarna använts som propagandamedel. Birgit Sawyer menar att de uppländska runstenarna i stället visar att kristendomen varit utbredd i Uppland vid ett tidigt skede. Hela 68% av runstenarna har kristna kors och de tillhör dessutom landskapets allra äldsta runstenar med en datering omkring år 1000. Hon tycker att man kan ifrågasätta historieforskningens dominerande uppfattning att kristendomen hade djupare rötter i Götaland än i Svealand (Sawyer 1986:302 f).

Det är svårt att se hur runstenarna kan vittna om kristendomens tidiga utbredning i Uppland. Möjligen kan de berätta om en tidig spridning av kristendomen bland en grupp välbärgade jarlar och storbönder i området. Alla hade inte råd att resa runstenar till minne av anhöriga. Det har tidigare nämnts hur missionen gick "uppifrån och nedåt". De förmögna med makt omvändes först för att sedan kunna påverka det vanliga folket. Det verkar inte orimligt att korsmärkta runstenar användes som propagandamedel i syfte att omvända folket. Särskilt där motståndet mot kristendomen var som starkast. Att minnesstenarna ofta restes på de gamla gravfälten för att därmed markera ett samband med det gamla samhället, kan kanske ses som taktik och en del i omvändelsearbetet. De romerska stenkyrkornas spridningsbild i Uppland pekar på religiösa motsättningar i området även på 1100-talet.

Redan under 1000-talet uppfördes träkyrkor på Gotland. Det visar att kristendomen tidigt hade ett relativt starkt fäste på ön. Det var visserligen enskilda välbärgade personer som lät bygga de första kyrkorna och kyrkorna är framförallt ett tecken på deras omvändelse. Det är ändå sannolikt att kyrkobyggandet krävde att kristendomen hade en bred förankring hos folket. Flera kyrkor uppfördes knappast om det inte fanns underlag för kyrkobesökare. Det var kostsamt att bygga kyrkor och det krävdes betydligt mer arbetsinsats än vid resning av runstenar. I Uppland byggdes troligtvis de första kyrkorna på 1100-talet.

11 SLUTDISKUSSION

I analysen har gravfynd använts för att belysa kristnandeprocessen på Gotland och i Mälardalen. Studiet av deras antalsmässiga och kronologiska utveckling visar att Mälardalen sannolikt kristnades senare än Gotland. Även dateringen av de första kyrkornas uppkomst och runstenarnas frekvens i dessa områden talar för detta. Varför kristnades Gotland tidigare? Finns det några rimliga förklaringar?

1. Gotland tvingades tidigt att ta kontakt med omvärlden p.g.a. sitt isolerade läge. Viktiga varor som t.ex. järn saknades på ön (Jansson 1983:207). Handeln medförde att man i ett tidigt skede kom i kontakt med kristendomen.
2. Gotland ligger nära kontinenten och de länder som kristnats tidigt t.ex. England, Tyskland och Danmark.
3. Gamla Uppsala med sitt hednatempel var ett centrum för hedendomen på 1000-talet (Ljungberg 1980: 43 ff). Där mötte troligtvis den kristna missionen starkt motstånd. Det är därför inte orimligt att kristendomens erövring av Mälardalen gick långsammare än på Gotland.
4. Efter år 1050 drabbades Nordeuropa även ekonomisk förändring med minskad handel/myntimport (Jonsson 1993: 124). Det verkar som om Gotland, liksom Öland/Möre, klarade förändring bättre än Mälardalen och behöll sina handelskontakter med kristna områden. Därmed fortsatte gotlänningarna att influeras av kristendomen, vilket troligtvis påskyndade kristnandeprocessen på ön. Att de klarat nedgången bättre antas bero på deras geografiska läge i Östersjöområdet som lämpade sig för transitohandel (Jonsson 1993: 124).

Flera tidigare redovisade exempel visar att mynt i gravar förekom i kristen tid. Hur kommer det sig att deponering av mynt inte upphörde med religionsskiftet om mynten var gravgåvor? Gravgåvor hör ju hemma i det icke-kristna samhället.

Antalet mynt i gravfynden varierar även om en majoritet av fynden i Mälardalen innehåller ett mynt. Variationen antyder att det kan ha funnits flera skäl bakom deponering av mynt i gravar. Några tänkbara har redovisats ovan och de i sin tur har visat att mynten kan ha varit gravgåvor, men de kan också ha utgjort dräkttillbehör eller ha haft en ceremoniell innebörd och således inte representerat gravgåvor. Detta har inte påverkat möjligheten att studera Sveriges kristnande utifrån gravfynden. Myntfynd i gravar hör huvudsakligen hemma i det icke-kristna samhället. Det visar det faktum att avsevärt fler gravfynd påträffas från vikingatiden och tidig medeltid än från nyare tid.

I Sverige ingick gravgåvor i den hedniska döds-kulten. Mynten kan ha representerat gravgåvor i form av smycken eller pengar som var tänkta att användas i dödsriket eller som betalning till färjmannen (charonsmynt). Mynten i gravarna kan också ha varit dräkttillbehör. Begravning i den dödes egen dräkt förekom under icke-kristen tid.

Ljungberg beskriver kristendomen som trosexklusiv med endast en sann gud. Däremot var kristendomen tolerant i kultfrågor. Det visas bl.a. genom det sätt som kyrkan "kristnade" flera hedniska seder och bruk eller åtminstone inte förbjöd dem. Dopp i grytan, julklappar och julgran som hör till julfirandet har förkristna grunddrag (Ljungberg 1980: 71).

Det kan därför tänkas att seden att placera mynt i gravar "kristnades" och levde kvar i viss omfattning. Mynten var inte längre gravgåvor utan fick en ceremoniell innebörd. De hjälpte t.ex. den döde att komma till dödsriket och förhindrade den döde att gå igen. Folktron att mynt berövade den döde möjligheten att gå igen har, enligt Segerstedt, utvecklats ur föreställningen om myntet som en amulett som förhindrade onda andar att inta den dödes kropp (Segerstedt 1907:50). Myntens "nya funktion" får stöd i folktrons berättelser (Wigström 1898-1914;242: Hagberg 1937:215). Mynt som dräktillbehör kan också påträffas i kristna gravar men det är inte vanligt. Efter kristendomens införande upphörde begravning i egen dräkt och förekom endast vid undantag.

Ett visst stöd för dessa tankar ger gravgåvorna i Estland. Där fortsatte nedläggning av gravgåvor långt efter kristendomens införande i landet. De ändrade dock karaktär. De större gåvorna försvann och kvar blev mynt, små verktyg och andra mindre föremål. Heiki Valk menar att de stora gravgåvornas upphörande tyder på ändringar i tankarna kring livet efter döden. Den döde levde inte längre i en värld som var lik den verkliga världen. Under kristen tid har t.ex. mynten troligtvis inte varit tänkta att spenderas i dödsriket. De har snarare varit menade att användas som en betalning till S:t Per för att nå dödsriket (Valk 1995:141,150).

12 SAMMANFATTNING

Avsikten har varit att försöka studera kristnandeprocessen i Mälardalen och på Gotland utifrån ett numismatiskt perspektiv med myntfynd i gravar som källmaterial.

En analys av gravfynden visar att Mälardalen sannolikt kristnades senare än Gotland. Förklaringar till detta kan delvis hittas i Gotlands geografiska läge. Det isolerade läget tvingade öborna att tidigt ta kontakt med omvärlden. Dessutom ligger Gotland nära länder som kristnades tidigt. Dessa förhållanden medförde säkerligen att Gotland i ett tidigt skede kom i kontakt med den kristna läran. Gotlands geografiska läge lämpade sig för transitohandel. Det antas ha bidragit till att Gotland klarade den ekonomiska förändringen efter år 1050, med minskad handel! myntimport, bättre än andra delar av landet. Att de behöll sina handelskontakter och fortsatte att påverkas av kristendomen bidrog sannolikt till att kristnandeprocessen påskyndades. Ytterligare en tänkbar förklaring till Gotlands tidigare omvändelse är uppsalatemplets roll som hedniskt centrum under missionstiden. Ett hedniskt centrum i Gamla Uppsala innebar troligtvis att kristendomens inflytande motarbetades av vissa grupper i området. Det är därför rimligt att anta att Mälardalen kristnades långsammare än Gotland.

Stöd för antagandet om kristendomens tidigare erövring av Gotland ger också runstenarnas spridningsbild och de äldsta kyrkornas datering. Gotland har betydligt färre runstenar än Mälardalen. Det antyder att omvändelsen inte motarbetades lika hårt som i Mälardalen. Missionstidens runstenar kan möjligen ses som propagandamedel för den kristna läran. De påträffas främst i områden där motståndet var starkt. Gotland har äldre kyrkor än Mälardalen, vilket också pekar på att kristendomen tidigare fått fäste på Gotland.

13 REFERENSER

- Bonnier, Ann Catherine 1987. *Kyrkorna berättar. Upplands kyrkor 1250-1350*. Uppsala.
- Broberg, Anders 1991. Religionsskifte och sockenbildning i Norduppland. *Kyrka och socken i medeltidens Sverige*. Stockholm.
- Burenhult, Göran 1991. *Arkeologi i Sverige. Samhällsbyggare och handelsmän 3*. Höganäs.
- Gaslander, Petrus 1774. *Beskrifning om svenska allmogens sinnelag och seder, Västbo härad, Småland*. Stockholm.
- Gräslund, Anne-Sofie 1967. Charonsmynt i vikingatida gravar? *Tor XI*. Stockholm.
- Gräslund, Anne-Sofie 1993. Det vikingatida samhället-den miljö där Möres kristnande tog sin början. *Möres kristnande. Projektet Sveriges kristnande*. Publikationer. 2. Uppsala.
- Gustafsson, Berndt 1980. Sverige blir kristet, missionskyrkan blir folkkyrka. *Den svenska historien 1. Från stenålder till vikingatid*. Stockholm.
- Gustavson, Helmer 1987. Runor och runstenar. *Med arkeologen Sverige runt*. Stockholm.
- Hagberg, Louise 1937. *När döden gästar. Svenska folkseder och svensk folktro i samband med död och begravning*. Stockholm.
- Hyltén-Cavallius 1863-1864. *Wärend och Wirdarne I*. Stockholm.
- Hårdh, Birgitta & Jonsson, Kenneth 1986. *Fyndet i Chiffonjén*. Lund.
- Jansson, Ingmar 1983. Gotland och omvärlden under vikingatiden-en översikt. *Gutar och vikingar*. Stockholm.
- Jonsson, Kenneth 1993. Möre i ett numismatiskt perspektiv. *Möres kristnande. Projektet Sveriges kristnande*. Publikationer. 2. Uppsala.
- Jonsson, Kenneth 1995. Från utländsk metall till inhemskt mynt. *Myntningen i Sverige 995-1995. Numismatiska Meddelanden XL*. Stockholm.
- Kilger, Christoph 1995. Myntfynd och den vikingatida silverhandeln. *Myntningen i Sverige 995-1995. Numismatiska Meddelanden XL*. Stockholm.
- Lagerlöf, Erland & Svahnström, Gunnar 1973. *Gotlands kyrkor*. Stockholm.
- Ljungberg, Helge 1980. *Röde orm och vite krist*. Stockholm.
- Malmer, Brita 1968. *Mynt och människor*. Uppsala.
- Malmer, Brita 1983. Hur gutarna använde silvret. *Gutar och vikingar*. Stockholm.

Olsen, Olaf 1992. Kristendommen og kirkerne. *Viking og Hvidekrist. Norden og Europa 800-1200*. Köpenhamn.

Orrling, Carin 1995. *Vikingatidens ABC*. Stockholm.

Palme, Sven Ulric 1959. *Kristendomens genombrott i Sverige*. Stockholm.

Rosén, Jerker 1978. *Svensk historia 1. Tiden före 1718*. Lund.

Rosén, Jerker 1980 a. När kristendomen kom. *Den svenska historien 1. Från stenålder till vikingatid*. Stockholm.

Rosén, Jerker 1980 b. Handel och vikingatåg. *Den svenska historien 1. Från stenålder till vikingatid*. Stockholm.

Sawyer, Birgit 1986. Skaras profana historia under medeltiden. *Skara I. Skara*.

Sawyer, Peter 1987. The process of Scandinavian Christianization in the tenth and eleventh centuries. *The Christianization of Scandinavia*. Alingsås.

Segerstedt, Torgny 1907. *Mynts användning i döds kulten*. Lund.

Steinsland, Gro 1992. Nordisk hedendom. *Viking og Hvidekrist. Norden og Europa 800-1200*. Köpenhamn.

Ström, Folke 1967. *Nordisk hedendom*. Stockholm.

Thunmark-Nylén, Lena 1995. Churchyard Finds from Gotland (11th-12th centuries). *Archaeology east and west of the Baltic*. Stockholm.

Thunmark-Nylén, Lena 1996. Hedningar, kristna och silverskatter. *Gotländskt Arkiv* 1986. Visby.

Trotzig, Gustaf 1983. Den gamla och den nya religionen. *Gutar och vikingar*. Stockholm.

Valk, Heiki 1995. Reflections of Folk-Religion and Beliefs in Estonian Burial Customs of the 13th-19th Centuries. *Archaeology east and west of the Baltic*. Stockholm.

Wigström, Eva 1898-1914. Folketro och sägner från skilda landskap. *Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folklif* 8. Uppsala/ Helsingfors/ Lund.

Manuskript

Jonsson, Kenneth 1997. *Finds of Viking-Age Coins in Sweden*.

Muntliga uppgiftslämnare

Kenneth Jonsson, Numismatiska forskningsgruppen, Stockholms universitet.

